

EGY FELVILÁGOSULT MAGYAR TÖRTÉNELEM

Claude-Louis-Michel de Sacy Histoire générale de Hongrie-ja

A XVIII. század Franciaországának magyarságképe

1813-ban a Párizsban megjelenő *Mercur étranger*-ban Jean Bérony álnéven Batsányi János tanulmányt közöl a magyarok eredetéről, nyelvéről és irodalmáról, amelyben többek között ezt mondja: „Mindaddig, míg a kereszténység bástyájának tekintették a franciák és a németek Magyarországot, érdeklődéssel figyeltek minden ottani háborút és politikai eseményt; de lassanként szem elől tévesztették, s végtére már csak Ausztria egy tartományának tekintették. Mintegy ötven éve már egyetlen francia író sem említette meg, kivéve Sacy-t, a *Magyarország általános története* című munka szerzőjét.”¹

Batsányinak tökéletesen igaza van, Franciaország a XVI. századtól a XVIII. század elejéig nagy érdeklődést mutatott Magyarország iránt, nem pusztán a török háborúk, hanem a Habsburg-ellenes magyar felkelések miatt is, amelyek ilyen vagy olyan módon a francia külpolitika érdekeit szolgálták. Ebben az időszakban a különböző francia kézikönyvek és lexikonok részletesen foglalkoztak Magyarország földrajzával és történelmével és az újságok és a folyóiratok tájékoztatták olvasóikat az aktuális eseményekről és azok hátteréről. Elég néhány olyan ismert kézikönyvet kézbe venni, mint Moréri és Thomas Corneille lexikona vagy N. Lenglet-Dufresnoy történeti és földrajzi összefoglalója. Ez utóbbi *Méthode pour étudier l'histoire* című munkájában felsorolja mindazokat a latin és francia forrásokat, amelyek ekkor Magyarország megismerését szolgálták. Alapvetőnek Bonfini és M. Zeiler munkáit tartja. A francia források közül a Vanel által összeállított *Histoire des troubles de Hongrie* című munkát említi, amely először 1686-ban látott napvilágot és sok kiadást ért meg különböző kiadásokkal. Az 1736-os kiadásban a szerző már nem ajánlja, mert szerinte „ezeknek a revolúcióknak az elbeszélését nem lehet biztonsággal megírni, csak abban az országban, amelyben azok végbementek és azoknak emlékiratai alapján, akik az ügyekben részt vettek”. Végképpen nem tanácsolja A. Bechet Martinuzziról írt könyvének és E. Le Noble Rákócziról szóló életrajzának a tanulmányozását. „Ezek a munkák túl sok hamisságot foglalnak magukban – írja – és túlságosan is gyalázzák a felséges Ausztriai Házat, hogysem érdemes lenne elolvasni azoknak, akik a történelemben olyan tanulságokat keresnek, amelyek a tények igazságára építenek.”² Lenglet-Dufresnoy, amikor megjelenteti munkájának ezt a kiadását, annak a politikai irányváltásnak a kifejezője, amely szakít a Habsburg-ellenességgel. Igaz, rövid ideig a lengyel örökösödés kérdésében ez a politika ismét jellemezni fogja Franciaországot, de a XVIII. század második fele már sokkal inkább a Habsburg-barát orientációt viszi győzelemre.

Lenglet-Dufresnoy egyébként a következőképpen mutatja be az országot: „Magyarország, amelyet hajdanában Pannóniának vagy Dáciának neveztek, nagyobb előnyökkel rendelkezne, mint Csehország, ha nem lenne kitéve az ottomán hatalom betöréseinek vagy jobban mondva zaklatásainak. Szerencsére ez a királyság ma teljes mértékben az Ausztriai Ház hatalmában van... Ez az ország hosszú ideig revolúciók színtere volt és attól lehet félni, hogyha valamely nagy szerencsétlenség következtében, amely Európát érheti, az Ausztriai Ház meggyengülne, az elégedetlenségi mozgalmak, amelyeknek valamelyes élésztoje még mindig maradt ebben a királyságban, még végzetesebb revolúcióba fajulhatnak, mint mindazok voltak, amelyek ott végbementek.”³

¹ Batsányi János összes művei II. Bp. 1960. 609.

² M. LENGLET-DUFRESNOY, *Méthode pour étudier l'histoire*. Paris, 1735. II. 177.

³ I. m. id. kiadás, 166.

A vázlatos történelmi ismertetés kapcsán említi az Árpád-ház kihalását és megjegyzi, hogy a szabad királyválasztás szükségszerűen magával hozza a széthúzást, tehát eleve tápot ad a különböző felkeléseknek. Veszélyesnek tartja a magyarok törökbarát politikáját is, ezért ítéli el Szapolyai Jánost és Martinuzzit is, akit felelősnek tart Buda elfoglalásáért. Ezzel kapcsolatban támadja a reformáció nagy francia történészét, Thou-t is, aki megpróbálta a kardinálist felmenteni.

A XVII. századi Habsburg-ellenes felkeléseket helyteleníti és csak a Rákóczi-szabadságharcra tesz kivételt: „A zavarok – írja – 1702-ben újra kezdődtek Ragozky fejedelemmel, aki az elégedetlenek élére állt. Első ténykedései nem voltak szerencsések, mert a császáriak letartóztatták és vasba verve maradt volna, ha ügyessége nem állítja helyre ügyeit, amelyeket a kisszámú rendelkezésére álló hadai ellenére, fegyveresen tudott fenntartani. Azóta hősi szilárdsággal és körültekintéssel tevékenykedett, amit nem mindig segítettek azok, akik pártjához tartoztak. Miután kénytelen volt engedni a császári hadak túlsúlyának, dicséretes menedéket választott magának, ahol keresztény fejedelemként élt, miután nem volt módja arra, hogy hősként és hódítóként éljen.”⁴ Lenglet-Dufresnoy tud Rákóczinak a Grosbois-i kamalduliak körében töltött éveiről és ebből kiindulva visszamenőleg is felmentést ad a Habsburgokkal való szembenállására, anélkül, hogy annak politikai okait felfedné.

Az Ausztria és Franciaország közötti ellentétek kiújulása lehetővé teszi, hogy 1739-ben Hágában megjelenjék az *Histoire des révolutions de Hongrie* című kiadvány, amely tartalmazza Rákóczi emlékiratait is. A munka első részét Brenner Domokos szepesi prépost írta és ez az ország történetét, a kezdetektől a XVIII. század elejéig mondja el. Fő célja annak bebizonyítása, hogy a magyarok békében és jólétben éltek mindaddig, amíg királyaik tiszteletben tartották a törvényeket és azokat a „kötelezettségeket”, amelyeket a néppel szemben vállaltak. „Minden baj a zsarnoki és hitszegő uralkodóktól származott, akik feláldozták alattvalóik érdekeit, hogy kielégítsék saját szenvedélyüket.”⁵ Márpedig a magyarok, akiket más népektől a szabadság szenvedélyes szeretete különböztet meg, nem tudták elviselni ezeket a jogtalan kísérleteket, és felkeltek az uralkodók ellen. A magyarok eredeti kormányformáját demokratikusnak tartja, ennek bizonyítására István király *Intelmeit* és a *Tripartitumot* idézi. Azt bizonyítja, hogy „a korona hatalmát” a király a nemesekkel együtt gyakorolta, s ezt a közös hatalmat jelzi a szabad királyválasztás, de az ellenállási jog megadása is, amelyet II. András az *Aranybullában* elismert. Az Ausztriai Ház ezeket az alapvető alkotmányos formákat és törvényeket nem tisztelte, s emiatt keltek fel ellene a magyarok. „Ennek a felséges háznak a hívei mindig forrongó, pártoskodó, újra és változásra éhes szelleműeknek mutatták be őket, akik természetüknél fogva lázadásra hajlanak és képtelenek arra, hogy valamely kormányzat alá vessék magukat. A magyarok viszont önmaguk igazolására törvényeikre és kiváltságaikra hivatkoznak, őszintén megvallják, hogy nem tudják elszenvetni a rabszolgaságot, és hogy ezért alkottak őseik szabadságuknak oly kedvező törvényeket. Azt állítják azonban, hogy miután ezeket a törvényeket megalkották, miután hől vagy nyolc század állandó gyakorlata jóváhagyta, s miután az összes őket kormányzó királyok esküvel megerősítették azokat, nem lehet őket felelőssé tenni azokért a felkelésekért, amelyek azért törték ki, hogy visszaállítsák a dolgokat eredeti állapotukba, és hogy a törvények és az esküvések megszegői egyedül bűnösök az összes bel- és külfelkelésért, amelyek kétszáz éve ezt a virágzó királyságot pusztították.”⁶

A *Mémoires de Trévoux* 1740. májusi számában dicséri a gyűjteményes munkának ezt az első részét: „Így, Uram, (a recenzió levélformában jelent meg), a közönség, amelynek szemében a magyarok helyzetüknél fogva a kereszténység védőbástyája, le van kötelezve annak a magyar nemesúrnak, aki tömören és válogatva adta elő nemzete történetét, amely azt is köszönheti neki, hogy eredeti okmányokkal felvilágosítja az európaiak többségét, akik – miután nem ismerik a királyság törvényeit – inkább a magyarok rebellis szellemének és nem szabadságuk védelmezésének tulajdonították a mozgalmakat.” A folyóirat viszont vitakozik Rákóczi *Emlékirataival*, főleg a Bercsényiről adott portré miatt, de végeredményben ezt a munkát is alkalmasnak tartja arra, hogy a magyarok felkeléséről és annak okairól képet adjon.

Az *Histoire des révolutions de Hongrie* megjelenése után negyven évet kellett várni, amíg egy új francia nyelvű magyar történelem megjelenik. 1778-ban Párizsban adják ki két kötetben a következő

⁴ I. m. id. kiadás, 175–176.

⁵ *Histoire des révolutions de Hongrie*. I. id. kiadás, 99–100.

⁶ I. m. id. kiadás, I. 128–129. E munka magyar nyelven mind a mai napig nem jelent meg.

című munkát: *Histoire générale de Hongrie depuis la première invasion des Huns jusqu'à nos jours*, par M. de Sacy, censeur royal, membre de l'Institut Royal d'Histoire de Gottingen, des Académies de Caen, d'Arras, etc. Tehát *A magyarok általános története a hunok első betörésétől a mai napig*, Sacy úr által, aki királyi cenzor, a göttingi királyi történeti intézet, a caen-i, arras-i stb. akadémiák tagja. A munkából új kiadás jelenik meg 1780-ban Yverdon-ban három kötetben és ez bizonyítja sikerét.

Claude-Louis-Michel de Sacy

Ki ez a „Sacy úr”? A Michaud-féle *Biographie universelle* szerint 1746-ban született a Le Havre-től nem messze fekvő Fécamp-ban és Párizsban halt meg, feltehetőleg 1790-ben. Teljes neve: Claude-Louis-Michel de Sacy és hosszú ideig „a királyi cenzor feladatait látta el, ami nem akadályozta meg abban, hogy ugyanakkor sok különböző műfajhoz tartozó munkát írjon”.⁷ (A Párizsi Bibliothèque Nationale katalógusa összetéveszti a királyi cenzort a Konvent egyik képviselőjével, akit ugyanígy hívtak.)⁸ Tehát egy ismert literátorról van szó, aki a cenzori tiszttel nagyon jól kihasználja, olyan kapcsolatokat teremt a kiadókkal és a nyomdákkal, amelyek hasznosaknak bizonyulnak írói tevékenysége számára.⁹ Sacy munkái között találjuk a *Les amours de Sappho et de Phaon* címűt, amely 1775-ben jelent meg Amsterdamban és a görög költő tragikus szerelmét meséli el. Nem irodalmi kvalitásai érdekesek, hanem főleg ideológiai orientációja, hiszen Sacy a természeti állapotot dicsőíti és Rousseau nyomán azt bizonyítja, hogy a magántulajdon vezetett az emberek közötti ellentétekhez.

1778-ban most már Párizsban ad ki egy gyűjteményt *Opuscules dramatiques ou nouveaux amusements de campagne* címen, amelyben párbeszédesek anekdotákat közöl a mindennapi élet témáiról. E tekintetben is érdekes az író nézeteit megfigyelni. Az egyik nevetséges márkít kifaragva például ezt írja: „Ha törvényhozó lennék, kormányzatomban a nemesség személyéhez kötött lenne és sohasem örökölhető.”¹⁰

Az első említett munkával egyidőben a Francia Akadémia díjjal tünteti ki a *L'esclavage des Américains et des negres* című verses munkáját, amelyet a szerző a következőképpen vezet be: „A szerző, úgy hiszi, a kiténtetést témaválasztásának köszönheti, amely a bölcseknek tetszik.” Mi az a téma, ami tetszik a bölcseknek? Az indiánoknak és a négereknek a spanyol gyarmatosítók általi üldöztetését ítéli el s általában is a rabszolgaságot. A következő szavakkal fordul a királyokhoz:

Rois craignez un mortel sous le joug avili,
L'Etat est à ses yeux son premier ennemi.
(Királyok, féljete az iga által lealjasított halandótól,
Az ő szemében az állam az első ellenség.)

Bizonyos csodálkozással lehet olvasni azt a felhívást, amelyet Sacy XIV. Lajoshoz intéz.

O toi! jeune Louis, dont le paisible aurore
Promet des jours sereins au François qui t'adore
Tu dois un grand exemple à cent peuples divers,
Fais respecter nos lois dans un autre univers;
Leur sublime équité n'admet point d'esclavage.
Brise, brise les fers du Nègre et du Sauvage,
Que ces infortunés soient libres à jamais
Et retiens les captifs à force de bienfaits.

⁷ *Biographie universelle*, 37. köt. 205.

⁸ Ez utóbbira lásd: *Dictionnaire de biographie française*. Paris 1965, 10. köt. 1164. hasáb.

⁹ Vö. Nicola HERMANN-MASCARD, *La censure des livres à Paris à la fin de l'ancien régime*. Paris 1968.

¹⁰ DE SACY, *Opuscules dramatiques*, I. 303.

(Ő te fiatal Lajos, akinek békessége hajnala
 Derűs napokat ígér a téged imádó franciának,
 Nagy példával tartozol száz különböző népnek:
 Tartasd tiszteletben törvényeinket egy másik univerzumban;
 Fenséges igazságosságuk nem engedi meg a rabszolgaságot.
 Törd, törd össze bilincseit a négernek és a vadembernek,
 Hogy ezek a szerencsétlenek örökre szabadok legyenek
 És zabolázd meg a rabokat jótéteményeiddel.)

Sacy idealizálja a francia törvényeket és főleg a francia gyarmatosítást s egyben támogatja az amerikaiak szabadságharcát Anglia ellen. Tegyük hozzá, hogy a költemény kiadását 1775. augusztus 18-án az Akadémia titkára, Crébillon hagyta jóvá, ami azt bizonyítja, hogy a „bölcsek” valóban helyeselték Sacy állásfoglalását.

Legfontosabb munkája eszméletörténeti szempontból a *L'honneur françois ou histoire des vertus et des exploits de notre nation depuis l'établissement de la monarchie jusq' à nos jours*. Tehát: *A francia becsület, avagy nemzetünk erényeinek és hőstetteinek története a monarchia megalapításától a mai napig*. A munka 12 kötetben jelent meg Párizsban 1770 és 1784 között (a két első kötetet 1771-ben újra kiadták). Az olvasóhoz fordulva a szerző azt hangsúlyozza, hogy „ma még nincs a népnek története, emezt éppúgy számára, mint a főnemesség számára készítettük. Hősöket találhatunk a katonák körében, nagy embereket a polgártársak körében is.”¹¹ Tehát nemcsak arról van szó, hogy a francia patriotizmus témáját viszi bele a történelembe, hanem arról is, hogy ezt demokratikus felfogásban adja elő.

A bevezető beszédben azt állítja, hogy a becsület a franciák bálványja és a fogalmat így határozza meg: „A csodálat érzése, amelyet a polgári erénynek képe vált ki és az a vágy, amely ettől elválaszt-hatatlan, hogy hasonlítsunk azokhoz az emberekhez, akiket csodálunk.”¹² Egyszerű igazságokat akar elmondani és nem a filozófusok bonyolult eszméit, de felemelő igazságot. Nem helyesi azoknak a történetíróknak az eljárását, akik a zsarnokok és az árulók gonosz cselekedeteit részletesen leírják, mert jobb nem beszélni bizonyos veszélyes igazságokról: „A bölcs nem veti szemére (ti. a történet-íróknak), ha hallgat ezekről, és a bűnök elbeszélését mindig úgy fogja fel, mint a bűnözők iskoláját.”¹³ A történelem morális-didaktikus célzatosságát fogadja el, amely az erényeket helyezi előtérbe. „Nem hiábavaló vállalkozás az embereket emlékeztetni az erényre az erényes cselekedetek elmondásával.”¹⁴ Rousseau azt mondja a franciákról, hogy nem tudják, mit is jelent citoyen-nek lenni. Sacy tiszteli „a természet apostolának” munkásságát, de e tekintetben ellene mond, mert véleménye szerint a francia történelem példák hosszú sorát mutatja fel, amelyek az ellenkezőjét bizonyítják. Mert mi a citoyen? „Citoyen-nek nevezek minden olyan embert, aki szereti hazáját, aki a közbiztonságot saját jóléte elé helyezi, és aki kész a társadalomért, amelyben él, feláldozni nyugalma, szabadságát és életét.”¹⁵ Úgy véli és itt most már másokkal vitatkozik, hogy az ember, aki monarchiában él, jobban szeretheti hazáját, mint az, aki köztársaságban lakik, mert ebben az esetben a haza egyet jelent az uralkodóval és a nép szereti magát azonosítani valamely élő személlyel és nem az elvont fogalommal. A franciákat egyébként másoktól kötelességeik teljesítésében megkülönbözteti a „gloire” keresése, tehát „egy olyan becsületé, amelyet minden a népből jövő értelmez.”¹⁶

A munka harmadik kötetében szól az első kettő fogadtatásáról és megemlíti, hogy kritikusai szemére vetették a „hős”, a „nagy ember”, a „bölcsek” kifejezéseket és általában lelkesedését, amellyel a hőstetteket előadta. Minderre azt válaszolja: „Ami a lelkesedést illeti, amit szemünkre vetnek, és amely úgy tűnik, hogy összeférhetetlen a történetírás komoly és egységes stílusával, bevalljuk hogy képtelenek voltunk ettől megóvni magunkat. Úgy hittük, hogy lehetetlen hidegen beszélni az erényről. Valamely hősi cselekedet elbeszélése tűzbe hozza azt, aki hallgatja. Vajon az, aki elbeszéli, nem

¹¹ I. m. id. kiadás, I. V.

¹² I. m. id. kiadás, I. VI.

¹³ I. m. id. kiadás, I. IX.

¹⁴ I. m. id. kiadás, I. XXIV.

¹⁵ I. m. id. kiadás, I. XXXXI.

¹⁶ I. m. id. kiadás, I. XLI.

teheti-e magáévá ezt az oly édes érzelmet.”¹⁷ Védi az érzelemhez és a hazafisághoz való jogot, amely egyszerre akar monarchikus és népi lenni. Az előadott történetek végigkísérik a francia történelmet kezdetektől, mégpedig az erényeket dicsőítő pátozzal..

Sacy közreműködött az *Enciklopédia* pótlásának kiadásában is. Erről eddig senki nem beszélt, pedig az 1776-ban Amsterdamban megjelent *Supplément* bevezetésében ezt olvashatjuk: „Montigni, Sacy és L. Castillan urak, akiket kedvezően ismernek az irodalom köztársaságában a modern történelem különböző részeit szerkesztették. A *Pótlék* természete által meghatározott helyes terjedelemben bemutatják nagy vonalakban a birodalmak főbb változásait és megrajzolták a híres emberek portréit, akik ezekben a főszerepeket játszották.”¹⁸ A *Supplément*-t 1784 és 1806 között újra kiadták. *Encyclopédie méthodique* címen, amelynek keretében az egyes ismereti köröket külön jelentették meg, így a történelmet hat kötetben. Sacy minden esetben aláírta az általa szerkesztett címszavakat, amelyek részben a skandináv országok, bizonyos esetekben Lengyelország és Oroszország történetére, illetve a francia gyarmatokra vonatkoznak. Magyarország történetét itt Charles-Claude Montigny ismertette, aki többek között a Rákócziáról szóló címszót is írta. Nyilván arról van szó, hogy Sacy csak 1776 után kezdett foglalkozni a magyar történelemmel, amelyre biztatást feltehetően Marie-Antoinette környezetéből kaphatott, aki mint ismeretes, Mária-Terézia leánya volt és 1770-től XVI. Lajos felesége. Az *Encyclopédie méthodique* nem változtatott az előző kiadáson s így Sacy-tól sem kértek újabb címszavakat a magyar történelemre vonatkozólag.

Az Histoire générale de Hongrie

Ha nem ismerjük Sacy egyéb írásait, nem tudjuk megérteni az *Histoire générale de Hongrie* történelmi felfogását sem. A bevezető beszédben a szerző elmondja, hogy mit gondol a történelemről és annak funkciójáról, mégpedig úgy, hogy emlékezik a *L'honneur françois* című munkájában már ismertetett nézeteire. Már az első mondatok nagyon jellemzők: „A haza története kétségkívül a polgár első tanulmánya kell hogy legyen, azonban ez nem zárja ki – véleményem szerint – más országok megismerését, ami mindenekelőtt a népek jellege és erkölcsi szempontjából hasznos. Ezeket az ismereteket nem lehet megszerezni az utazások során, csak a történelem tudja szolgáltatni azokat. Európa minden egyes népe állandó karnevált tart, mint a velenceiek, nem jelenik meg álarc nélkül, amelyet fel kell emelni ahhoz, hogy az ember megismerje fizionómióját. Az álarc felemelése a történevezés feladata, aki az emberekről cselekedeteik és szavaik alapján ítél, aki egy nép manírijait nem téveszti össze jellemével; aki sok éves tanulmányozás után értékkel egy nemzetet, amelyről egy ifjú utazó futtában nyilatkozik; aki végül is megragadja azokat a kapcsolatokat, amelyek más népekhez kötik, még akkor is, hogyha a Föld másik végén laknak.”¹⁹

Így bár a franciák és a magyarok messze laknak egymástól, a történelem során többször találkoztak. Berwick és Villars marsallok például a magyaroktól tanulták meg, hogy „miként lehet felhasználni a portyázókat”, a magyarok viszont francia törvényeket fogadtak el, amelyekkel saját „abszurd és barbár törvényeiket” helyettesítették. „Végül is XIV. Lajos Magyarország távoli zugában kereste meg a legszebb század vészterhes végkifejlésében azt a zseniális embert, aki terveinek hasznos elterelő hadjáratot indított és elfoglalta ellenségeit, akik készek voltak őt megsemmisíteni.”²⁰ A jellemről szólva különbséget tesz olyan népek között, amelyek az örökletes és választó királyság alatt élnek, és azt állítja, hogy ez utóbbi jellegzetesebbé teszi a népeket. Ez egyébként egyetlen előnye, mert egyébként „ezer baj forrása”. Lengyelország példája bizonyítja ezt, de ezt támasztja alá Magyarországé is, minden olyan olvasó ember előtt, „aki nem teszi fel a szemére a köztársasági fanatizmus kendőjét”. Hosszan mondja el ennek a „fanatizmusnak” az előnyeit és a hátrányait. Az előnyök közt azt említi, hogy hősokeket és hősnőket teremtett, Magyarország pedig különösen gazdag hősnőkben és Sacy tűzbe jön, amikor példájukat idézi. Bármennyire is híve a hősiességnek, nem dicséri a magyarok harcait

¹⁷ I. m. id. kiadás, III. XVIII.

¹⁸ *Supplément à l'Encyclopédie*, Amsterdam, 1776, I. 3.

¹⁹ I. m. 1778-as kiad. I. V–VI.

²⁰ I. m. id. kiadás, I. X.

szabadságjogaikért és kiváltságaikért. Erről a következőket mondja: „Egy híres szerző mondta, hogy egy népet csak akkor kezdenek megismerni, amikor már nem boldog és bölcs, és valamiféle szükség-szerűség következményeként a magyarok csak akkor lettek bölcsök és boldogok, amikor lemondtak a szabadságnak ama fantomjáról, amelyért annyit harcoltak, amikor elfogadták azt az ígát, amelyet annyira gyűlöltek. Jólétben nyerték meg azt, amit elvesztettek hírességben. De addig milyen sok fordulat (revolúció) változtatta meg ennek az országnak az arculatát, mennyi vért ontottak ezért a szabadságért, amely pusztán azt a jogot jelentette, hogy saját láncukat választhatták.”²¹ Ezzel azt bizonyítja, hogy a Mária Terézia-korabeli Magyarországgal rokonszenvez és elítéli a függetlenségi harcokat.

Ami valóban új felfogásában, az a társadalmi probléma felfedezése. Amikor a szabadságharcokról beszél, megjegyzi: „Ez a szabadság nem az egész nemzet szabadsága volt, a nemesek élvezték kizárólag örömeit saját nyugalomuk érdekében. Ők egyedül alkották a köztársaságot. A többi magyar valami háziállat-fajtának tekintetett és reszketett az úr jogára alatt, aki eladta őt földjével együtt, mint a fákát, amelyek ott nőttek.”²² Elítéli a jobbágytságot, amelyet abszurdnak tart, még ha Plátó maga természetesnek is vélte, hogy a rabszolga ne védekezze az őt megtámadó szabad ember ellen. A természeti jog és a ráció nevében fellázad a társadalmi igazságtalanság ellen, amely véleménye szerint egyébként mindenképp a választó királyságokban jelentkezik. „A legtöbb örökletes királyságban, Franciaországban, Angliában, Spanyolországban a jobbágytságot fokozatosan eltörölték, teljes szigorúságával fennmaradt főleg Lengyelországban és Magyarországon és e két utóbbi országban azóta kevésbé borzalmas, amióta megszűntek választó királyságok lenni.”²³ Társadalomkritikája jogos, de elfogadhatatlan az a felfogása, amely a kormányformát kapcsolja össze a társadalmi berendezkedéssel.

A kritikának van gazdasági vonatkozása is. Úgy véli, hogy a jobbágytságot fenntartása akadályozza a népesség növekedését, mert az urak nem akarják, hogy nőjön szolgáik száma, akiknek eltartása terhes számukra. Ily módon az egyes országok elszegényednek, mert ha a mezőgazdaságban nincs elég munkaerő, nem tud kifejlődni. Ezzel kapcsolatban idézi az angol közgazdász Arthur Youngot, aki *Political arithmetic containing observations on the present state of Great Britain* (London, 1774) című könyvében kimutatja, – legalábbis Sacy szerint – hogy „a munka hozza létre bizonyos mértékig a lakosságot”. A francia szerző gazdasági szempontból nem javasolja manufaktúrák felállítását és elítéli a fényűzést olyan országban, mint Magyarország, amelyet csak még nagyobb nyomorúságba döntene. Végső fokon tehát a fiziokratáknak a mezőgazdaság fejlesztésére és a puritán erkölcsökre vonatkozó nézeteit fogadja el.

Társadalmi-pszichológiai szempontból vizsgálja a magyarok harcát a törökök és az osztrákok ellen is. „A magyarok – írja – kitűntek bátorságuk csodás tetteivel, amelyek számukra a legharciasabb nemzetek között rangot vívtak ki. Harcosaik azonban vagy nemesek vagy naiv emberek voltak.” (Franciában az *ingénu* szót használja, amit Voltaire regénycímében magyarul *vadembernek* szoktak fordítani.²⁴) A nemesek saját érdekeikért harcoltak, a jobbágyokat viszont a vallási fanatizmus fűtötte. Az osztrákok elleni harcokban kevesebb bizonyosságot tettek hősiességükről, „csak katonák voltak és nem hősök”. Egyébként a jobbágyok semmit sem nyerhettek ezekben a harcokban, mert az urak továbbra is elnyomták őket. „Magyarország régi törvénykönyvét, úgy látszik, a célból készítették, hogy lábbal tiporja a rációt és törvényesítse a nemesek despotizmusát.”²⁵ Elismeri, hogy időnként a nemesség a királyt is tudta szolgálni, és ennek kapcsán idézi Montesquieu-t, aki dicsőreleg emlékezik meg a magyarok magatartásáról Mária Teréziával kapcsolatban.

Sacy szerint Magyarországnak végül is választania kellett Ausztria és az Oszmán Birodalom között, és úgy véli, hogy az Ausztria melletti kiállás elkerülhetetlen volt, még ha „néhány könnyelmű szellem az Oszmán Birodalomra szavazott is”. Az erkölcs, a vallás, a politikai rendszer azonossága magyarázzák ezt a választást.

Ezek után érthető, ha a magyar történelem legújabb időszakáról kedvező képet fest: „Mária Terézia uralkodása Magyarországon olyan változás időszaka, amely hasonlít a Nagy Péter korában véghezvitte

²¹ I. m. id. kiadás, I. XVIII–XIX.

²² I. m. id. kiadás, I. XIX.

²³ I. m. id. kiadás, I. XXIII–XXIV.

²⁴ I. m. id. kiadás, I. XXXVI–XXXVII.

²⁵ I. m. id. kiadás, I. XL.

Oroszországban. A hasznos mesterségek virágnak kezdenek ebben az országban, a tudományok is jótékony hajnalfényt kezdenek terjeszteni. Ahogy ez a nép megvilágosodik, úgy az ottomán járom gyűlöletes lesz számára és az osztrák uralom megerősödik.”²⁶ Még ezen túl is megy a következő kívánsággal: „Egy napon talán a nemesség érezni fogja, hogy az embereket az ősi szabadság ösztönzi a közboldogságra; az állam ereje, a mesterségek, a kereskedelem, a lakosság, a mezőgazdaság tehermentesíti azon áldozat alól, amelyet az igazságosságnak hozott, amikor felszabadította a szolgákat!”²⁷

Sacy-nak ezek a gondolatai a felvilágosodás mérsékelt szárnyának társadalomfelfogásában gyökereznek, amely gazdasági és kulturális reformokat akar, elítéli a társadalmi igazságtalanságot, elismeri a törvény előtti egyenlőséget, de nem akarja megváltoztatni a társadalmi és a politikai struktúrát, dicséri a stabilitást és ennek érdekében rész alvetni magát az örökletes királyság hatalmának is.

Az *Histoire* a hunok és az avarok történetével kezdődik, s ehhez felhasználja a margón idézett forrásokat, mindenekelőtt Des Guignes hun-történelmét. A magyarokról azt állítja, hogy török eredetűek és kezdetben kazár uralom alatt éltek. Thuróczy, Ranzano, Bonfini, Baksay és Bél nyomán mondja el, hogyan telepedtek meg a régi Pannóniában. A középkori történetet jórészt ugyanezen munkák és Inchoffer *Annales*-ei, Pray *Epitome*-ja és Dlugosz lengyel története alapján ismerteti.

Eszmei szempontból István király *Intelmeit* emeli ki, amelyekkel kapcsolatban azt állítja, hogy egy olyan politikai rendszert tükröznek, ami „a nemesség és az uralkodók szoros egységét, tevékenységük összhangját, hatalmuk cseréjét (échange de leur autorité) és mozgásuk együttesét határozta meg”.²⁸ (Jegyzeteiben részletesebben is foglalkozik az *Intelmekkel*, s ennek kapcsán mondja el, hogy a magyar törvények „abszurdok, igazságtalanok és ellentmondásosak”).²⁹

II. András Aranybulláját a következőképpen kommentálja: „Ha filozofikus szemmel nézzük, minden sorában ott találjuk a vad előítéletet, amely azt sugallja a főuraknak, hogy ők egyedül érdemlik meg a törvényhozók figyelmét és hogy nem lehet gondolni a nép megtartására, csak olyan mértékben, amennyire az hasznos a nemességnek. András csak a nemesek boldogságával és biztonságával törődik. Kizárólag őket nevezi *servientes patriae*-nak, tehát a haza szolgáloinak, mintha az a kereskedő, aki gazdagítja, az a földművelő, aki táplálja, nem lennének ugyancsak annak szolgái; mindenütt elfelejti, hogy az ásó épp olyan nemes, mint a kard, és hogy legalább épp olyan szép az emberi nemet táplálni, mint azt elpusztítani.”³⁰ Támadja a magyar történetírást, amely II. Andrást a legnagyobb királyok sorába helyezte: „A történetírók vagy félelemből vagy érdekből eladták tollukat a nemeseknek és a nép nem láthatta a királyokat csak a történetírók szemével. Nem csoda tehát, hogy feldicsérték egy olyan királyt, aki megfosztotta önmagát saját jogaitól is a nemesség érdekében.”³¹

Elmeséli Nagy Lajos történetét és különösen sokat foglalkozik Nápolyi Johannával elsősorban francia és olasz források alapján. Dicséri a királyt, nem a „hódítás dicsőségéért”, hanem a törvények tiszteletben tartásáért, „tisztá, világos, pontos törvénykódexéért”. „Ez a fejedelem – írja – szerette a tudósokat, ő maga is az volt, felvilágosult támogatásával irányította a művészeteket, olyan tárgyak felé, amelyek hasznosak az emberiségnek.”³²

Sacy kedveli a részleteket, és amikor a középkorra vonatkozó krónikákban anyagot talál erre, felhasználja a regényes motívumokat is. Ez történik Bánk bán vagy Nápolyi Johanna esetében, de akkor is, amikor az egi lány történetét meséli el, aki V. László király idején szerelmesével együtt halt meg az osztrákok elleni harcban.

Szereti beszéltetni alakjait, így például Hunyadi Jánost, akinek törökellenes haditetteit aprólékosan elmeséli. Mátyás király portréjának megrajzolásánál felhasználja Galeotto Marzio anekdotáit. Dicséri a király jellemét, aki visszautasított minden politikai ajfasságot, de mindenekelőtt hadjárataival foglalkozik. Kifogásolja a husziták ellen indított háborúit, de ez esetben inkább a pápát ítéli el, aki ezek sugalmazója volt. Jegyzeteiben megállapítja, hogy Mátyás a művészetek és a tudomány támoga-

²⁶ I. m. id. kiadás, I. XLVI.

²⁷ I. m. id. kiadás, I. XLVII–XLVIII.

²⁸ I. m. id. kiadás, I. 90.

²⁹ I. m. id. kiadás, I. 358 és köv. l.

³⁰ I. m. id. kiadás, I. 134.

³¹ I. m. id. kiadás, I. 135.

³² I. m. id. kiadás, I. 176.

tója volt, szemére veti azonban, hogy kikérte az asztrológusok tanácsait, márpedig „ilyenfajta tudósok nem méltók egy ilyen nagy király kegyére”.³³

Az 1514-es parasztháború kapcsán rablólőről beszél, ami elég meglepő, miután láttuk, hogy elítélte a jobbágyság intézményét. Legfeljebb azon háborodik fel, ahogy Dózsa Györgyöt kivégezték, és ennek kapcsán ítéli el a „barbár erkölcsöket”. Egyébként a felkelést az esztergomi érsek rossz politikájának tulajdonítja és ironikusan jegyzi meg, hogy a magyar történetírás és különösen Zsámboki éppen őt dicséri óvatosságáért és bölcsességéért. A magyar történetírók között e korszak felidézésénél nemcsak Zsámbokit említi, hanem Oláht és Istvánffy is, akiknek munkáit J. Bongars vagy J. Schwandtner adták ki. A korabeli források közül még idézi Werbőczy *Hármaskönyvét* is, amelyet, mint mondja, „a magyarok még mindig jogaik és kiváltságaik megszentelt gyűjteményének tartanak”, és amely tulajdonképpen „olyan szokásokat foglal magába, amelyek lealacsonyítják az emberiséget”.³⁴

Sacy a mohácsi csatavesztés és Magyarország törökök általi leigázását a nemzet erkölcsiben bekövetkezett változásnak tulajdonítja, amelynek főleg katonai szempontból voltak ártalmas következményei: „A régi szkíták erkölcsével szemben a magyarok bevezették az itáliai elpuhultságot és az ázsiai fényűzést. Buda tündöklésben vetekedett a világ más fővárosaival, de a határokat védtelenül hagyták, a kastélyokat és az erődítéseket elhanyagolták.”³⁵ A királyi hatalom meggyengült, senki sem akart engedelmkedni a törvényeknek. Az anarchiának ebben az állapotában támadtak a törökök. A mohácsi csatát Brodaries nyomán írja le és ami különösen megfogja a fantáziáját, az ismét a személyes bátorság, amelyet ebben az esetben Dobozi Mihály és felesége testesítenek meg, s ez olyan téma, amelyet majd a romantikus irodalom is felhasznál, Sacy-t idézve.³⁶

1526 után a két király egymás elleni harcát írja le nagyon is aprólékosan, azt állítva, hogy Szapolyai Jánosnak lengyel tanácsosa, H. Laski ajánlotta, hogy a törökök támogatását keresse a Habsburgokkal szemben. Martinuzzi veszélyes embernek tartja, akinek „minden tehetsége megvolt ahhoz, hogy híres ember legyen, és egyetlen olyan erénye sem, amely a jóra való embert teszi”.³⁷ Mindez azt jelenti, hogy nem ért egyet Fráter György francia életrajzírójával, Bechet-vel, aki szerinte azért írta munkáját, hogy „hízelegjen Ragotski fejedelem (ti. II. Rákóczi Ferenc) nézeteinek és hajlamainak”. Mindez azonban nem akadályozza meg abban, hogy dicsérje György barát politikai és katonai kvalitásait.

Miután a hőstettek különösen érdeklik, hosszan elmeséli Temesvár vagy Eger ostromát, ahol a nők heroizmusát emeli ki, de különösen Szigetvárat, amely esetében Budina és Zsámboki leírását követi. Nem feledkezik meg a diplomáciai tárgyalásokról sem, és ezek kapcsán ismerteti az erdélyi fejedelemség kialakulásának történetét. Eközben dicséri Izabella királynőt, aki szembeszállt minden bajjal. János Zsigmondról azt állítja, hogy korlátolt ember volt, de bátor és végül is „mindig ember maradt és nem becsülte le soha embertársait”.³⁸ Báthory Istvánt zseniális uralkodónak tartja és mint lengyel királyt ünnepli, aki sikeres hadjáratokat viselt a szomszédos országok ellen, helyreállította a katonai fegyelmet, letelepítette a kozákokat, megújította a törvényeket. Ennél érdekesebb az, hogy rehabilitálni igyekszik II. Rudolf császárt, nemcsak a magyar nemességgel, de azokkal a külföldi történetírókkal szemben is, akik „befeketítették”. Szerinte a felvilágosult század, tehát a XVIII. század számára a császár az „emberek barátja”, mert szerette a művészeteket. Sacy még taktikázását is dicséri, amellyel ki akarta játszani egymás ellen a protestánsokat és a katolikusokat, mert úgy véli, hogy helyes egy vallás hegemoniájának biztosítása, a vallások pluralitása kedvez a pártütésnek és a külső hatalmak beavatkozásának. Ennek ellenére elítéli a vallásüldözést, ami felfogásának nem kis ellentmondása.

Bocskai István felkelését az erdélyiek elégedetlenségével magyarázza, akiket „megtámadtak a törökök, védtek a németek, akik kevésbé féltek ellenségeiktől, mint védelmezőiktől”, miután összehasonlították azokat a rémtetteket, amelyeket a keresztények követtek el hazájukban, azokkal a pusztításokkal, amelyeket a muzulmánok vittek véghez, úgy találták, hogy „ezek kevésbé barbárok és keresni kezdték veszélyes barátságukat, nem mint valamiféle kívánatos jót, hanem mint a kevésbé rosszat”.³⁹

³³ I. m. id. kiadás, I. 396.

³⁴ I. m. id. kiadás, I. 247.

³⁵ I. m. id. kiadás, I. 248.

³⁶ J. HANKISS, Debreceni Szemle, 1933.

³⁷ I. m. id. kiadás, I. 291.

³⁸ I. m. id. kiadás, II. 58.

³⁹ I. m. id. kiadás, II. 156–157.

A magyarok elégedetlenségének és az erre adott császári válasznak tulajdonítja az 1606-os ún. „bécsi megbékélést”, de nem mutat különösebb rokonszenvet a felkelők követelései iránt. Bocskait hamis szerénységgel vádolja, amiért nem fogadja el a magyar koronát. Azt állítja, hogy titkára mérgezte meg, akit a törökök nyertek meg, és a gyilkosságra azért került sor, mert túlzottan is jó kapcsolatok alakultak ki az erdélyi fejedelem és a bécsi udvar között. Erre Sagredo török történelmét idézi, amely ennek a kornak egyik fő forrása D. Cantemir munkája mellett.

Sacy Bethlen Gábort „hálátlan embernek” titulálja, aki visszaélt a fiatal Báthori Gábor bizalmával, de elismeri, hogy „bátor, türelmes és tehetséges” volt. Báthorit sajnálatra méltónak tartja annál is inkább, mert végül is katonái ölték meg. Itt forrása Istvánffy és Th. de Bry, nem veszi tekintetbe azt, amit erről az eseményről az *Histoire des Révolutions de Hongrie* elmond, éppúgy mint Voltaire. Különbözik mint a korabeli külföldi sajtó, Bethlent ő is csak egyszerűen Gábornak nevezi.

Bár alapjában véve az ausztriai ház mellett áll, elismeri, hogy Mátyás császár örökösödési szerződése és a protestánsok üldözése volt a csehországi felkelés oka és ehhez kapcsolja a magyarok Bécs elleni támadását is. Elismeri, hogy Bethlen bizonyos sikereket ért el a harmincéves háborúban, és hogy előnyös békét tudott kötni Béccsel.

I. Rákóczi Györggyel kapcsolatban főleg a lengyel történelem érdekli. Megállapítja, hogy a fejedelem nem sietett Bogdan Hmelnicki segítségére, miután „Franciaország és Svédország támogatását élvezve inkább saját függetlenségének biztosításán munkálkodott”. A császár ellen Magyarországon néhány győzelmet aratott és „végül is dicsőséges békét” kötött. Különbözik összekeveri I. és II. Rákóczi György dolgait, s az elsőhöz köti a lengyelországi hadjáratot.

Magyarország és Erdély történetét I. Lipót korában Nitri, Bethlen Miklós apokrif memoárjai, Leclerc, Thököly-életrajza, az *Histoire des Révolutions de Hongrie* és F. Wagner Lipót-életrajza alapján írja meg. Ismerteti a törökök és tatárok Erdély elleni hadjáratát, Zrínyi Miklós küzdelmeit és ellentéteit Montecuccolival. Zrínyi halálát balesetnek tulajdonítja, de nem foglalkozik vele részletesen. Róla a következő arcképet rajzolja: „A gróf arra termett, hogy éreztesse és inspirálja a barátságot, dicsőségében nem volt semmi megalázó alárendeltjei számára, szerénysége nem volt tettetett, önzetlensége a tiszteknek és a katonáknak hagyta az ellenség zsákmányát, sőt a siker dicsőségét is.”⁴⁰ Bethlen Miklós apokrif emlékiratai alapján állítja, hogy Zrínyi Miklós magyar nyelvű iratot szerkesztett, amelyben be akarta bizonyítani, hogy Magyarország önerőből is fel tudja szabadítani magát a török uralom alól. Kiemeli a franciák hősiességét a szentgotthárdi csatában és a magyarok elégedetlenségét a vaskvári béke miatt.

Ami a főurak „valóságos vagy elképzelt összeesküvését” illeti, arra törekszik, hogy a császárbarát és a magyar történetírók érveit egyaránt mérlegelje, s így keresse az igazságot. Miután a Zrínyi Péter és társai elleni vádpontokat felsorolja, kijelenti, hogy nem voltak ártatlanok, de hozzáteszi, hogy nem hiszi, „egy egész nemzet közös beleegyezéssel megpecsételte volna ezt a hitszegést”.⁴¹ Tehát visszautasítja a kollektív bűnösség elvét, és látja a bécsi udvar igazi szándékait is: „a császár ebben a lázadásban kedvező alkalmat talált arra, hogy megalapozza despotizmusát és az utolsó csapásokat mérje a végsőket lehelő szabadságra.”⁴² Így tehát áttételesen elfogadja a magyarok egyes érveit, amelyeket a császár ellen felhoznak. Furcsa ellentmondás, hogy ugyanakkor üdvözli a guberniumot reformpolitikája miatt, és elítéli a magyarokat, akik ugyan hivatkoznak alaptörvényeikre, de közben „lábbal tiporják a természeti törvényeket, hiszen pusztítanak és gyilkolnak saját hazájukban”. Elismeri különben, hogy mindkét fél követ el gyilkosságokat, és hogy a vallás az ellentétekben szerepet játszik, de a protestánsok üldözését, akiket egyébként eretnekeknek nevez, inkább a magyar katolikus püspököknek, mint Lipót császárnak tulajdonítja. A protestánsüldözést különben nem szereti és ünnepli Ruyter admirálist, aki kiszabadította a gályarab prédikátorokat.

A magyaroknak a császáriak ellen folytatott harcaival kapcsolatban megemlíti XIV. Lajos segítségét, amelyet az ún. elégedetleneknek nyújtott és a Boham által vezetett, francia pénzen fogadott zsoldosok magyarországi fellépését. Thökölyt hol vitéz katonának, hol pedig egyszerűen rablóvezérnek nevezi. Zrínyi Ilonával kötött házasságát a bécsi udvar machinációinak tulajdonítja, amely ilyen módon

⁴⁰ I. m. id. kiadás, II. 263–264.

⁴¹ I. m. id. kiadás, II. 301.

⁴² Uo.

meg akarta nyerni és ellentéteket akart szítani az elégedetlenek között. Sacy nem érti, hogy a háborúban elszenvedett vereségek és a törökökkel kötött kiábrándító szövetség ellenére a nép elutasítja a Habsburgok „abszolút” hatalmát, és kész a harc folytatására: „Így ez a szerencsétlen nép, amelyet megszédít a szabadság hiú fantomja, inkább a halált és a bilincseket részesítette előnyben az ausztriai házzal szemben.”⁴³ Thököly váradi letartóztatásakor elcsodálkozik a kuruc király kalandokkal teli életén: „A szerencse különleges példája, akit hol elhalmoznak tisztségekkel, hol pedig menekül vagy fogoly, a gazdagság kebeléből a nélkülözésbe jut, élete kedvezések és kegyvesztések szövedéke volt.”⁴⁴

Ez az együttérzés nem akadályozza meg abban, hogy ne üdvözölje Erdély császári megszállását és különösen az 1687-es pozsonyi országgyűlés határozatát, amely örökletessé teszi a magyar királyságot a Habsburg-házban: „Így annyi harc, annyi pusztulás, annyi nyomorúság, annyi kölcsönösen elkövetett bűn után végre Magyarország monarchikus formát vett fel és lemondott arról az anarchiáról, amely a törökök betöréseinek, az ausztriai ház bosszúállásának és a belső pártoskodások dühének tette ki. A magyarok végre nyugalmukat többre becsülték, mint szabadságukat, és előnyben részesítették azt, hogy boldogok legyenek az örökös király alatt, mint hogy egy olyan uralkodó nyomja el őket, akit választottak. Ha a rendek nem ezt a megoldást választották volna, ugyanazokat a bajokat szenvedték volna el, mint amelyeknek színtere ma Lengyelország és ugyanúgy feldarabolták volna őket, mint amazt.”⁴⁵

Lengyelország különösen érdekli Bécs 1683-as ostromával kapcsolatban, s erről szólva dicséri Sobieski akcióját. Elmondja azt is, hogy a francia diplomácia Polignac abbé útján le akarta választani a lengyel királyt a Szent Ligáról, de eredménytelenül. Itt említi meg, – egyébként hibákat véve – Révérend abbé erdélyi misszióját is, akiről sok jót mond el.

A spanyol örökösödési háború megindulásával összefüggésben beszél II. Rákóczi Ferencről, akiről azt mondja, hogy „bátorságával, tehetségével és önzetlenségével kitűnő ember volt. Ausztria ellensége, akit Franciaország bátorított, és aki arra kényszerítette a császárt, hogy Magyarország védelmére visszatartsa a hadak egy részét, amelyeket Spanyolország meghódítására szánt”.⁴⁶ A fejedelem *Emlékiratait* és az 1756-ban megjelent *Histoire intéressante* című kiadványt veszi alapul (amelyben Bonnac márki és Le Maire hadmérnök emlékiratai találhatóak) Rákóczi életének és a szabadságharc történetének ismeretelésére. Elmondja a fejedelem életének főbb mozzanatait, de mindjárt az elején tiltakozik az ellen, hogy a bécsi udvar gyermekkorában meg akarta volna öletni, szerinte inkább az „ismeretlenségben” akarta felneveltetni. A bécsújhelyi börtönben is csak azt akarták bebizonyítani, hogy felségsejtést követett el, de nem valószínű, hogy ki akarták volna végeztetni. Magának a szabadságharcnak az ismeretésekor az *Emlékiratokból* idéz részleteket, anélkül, hogy a pontos lelőhelyet megadná. Ebből merítve, beszédeket konstruál annak bizonyítására, hogy a fejedelmet a hazafiság és a teljes önzetlenség vezették. Részletesen kitér Rákóczinak Franciaországgal való kapcsolataira és ezzel összefüggésben Michel Amelot de Gournay velencei francia követet idézi, akinek szerinte „titkos befolyása volt” a magyarországi ügyekre. Beszél Des Alleurs márki küldetéséről is, akit dicsér, miközben elismeri, hogy Franciaország nem tudott kellő segítséget nyújtani a magyaroknak. E követ tevékenységéről megjegyzi: „A fejedelem *Emlékirataiban* nem szolgáltatta azt az igazságot Des Alleurs márkinak, mint amelyet megérdemelt volna.”⁴⁷ Szerinte a fejedelem Bercsényiről is sok rosszat mondott, aki úgy tűnt, hogy versenytársává vált. Mindebből azt a következtetést vonja le, hogy egy-egy kor emlékiratai általában ellentmondásosak, és a történetírónak meg kell elégednie azzal, hogy csak a „legbiztosabb” korszakokról és a „fordulatokrak” a nagy mozdulatokról szól. Fenntartásai ellenére az 1708-as trencsényi vereséget a Bercsényi és Rákóczi közötti ellentéteknek tulajdonítja. Egyébként nem foglalkozik a magyar belpolitikával, az olvasó nem kap tájékoztatást a szövetséghez rendek gyűléseiről vagy a trónfosztás kimondásáról. Inkább a háború vége érdekli s a magyarok átpártolását József császár „enyhébb rendszerének” és a külföldi segély elmaradásának tulajdonítja. Mindez nem keserítette el a fejedelmet. „Ragotsky, akit elhagyott híveinek nagy része, elhatározta, hogy a végső lehetőségig megtartja azt a szerepét, amelyet magára vállalt. Génusza mintha pótolta volna az erőket, amelyek hiányoztak. Bátor-

⁴³ I. m. id. kiadás, II. 328.

⁴⁴ I. m. id. kiadás, II. 341–342.

⁴⁵ I. m. id. kiadás, II. 345.

⁴⁶ I. m. id. kiadás, II. 368.

⁴⁷ I. m. id. kiadás, II. 396.

sága szerencsétlenségével arányosan növekedni látszott, többször kereste az alkalmat, hogy karddal a kezében haljon meg, de a fegyverek végzete megkímélte napjait.⁴⁸ Az erkölcsi szabadság elismerése ellenére a szatmári békét magasztalja, amelyet tulajdonképpen a fejedelem maga is elősegített. „Ez a szerződés a legfontosabb, amelyet az ausztriai ház valaha is a magyarokkal kötött, a béke olajága lett és az ausztriai uralom alapja.”⁴⁹ Közli a szerződés és az eskü szövegét, amelyet a magyarok ez alkalommal letettek. Elmondja, hogy Rákóczi nem fogadta el a kiegyezést s ezt a magatartását a következőképpen kommentálja: „Ez a hajthatatlan republikánus szünet nélkül tiltakozott, kifejtve, hogy inkább országról országra vonszolja nyomorúságát és szerencsétlenségét, mintsem rabszolgaként és gazdagon éljen saját hazájában. Példáját néhány makacs szellem követte, aki azzal vádolta Károlyt, hogy elárulta a közügyet.”⁵⁰

Ettől kezdve Sacy csak arra törekszik, hogy bebizonyítsa, milyen jó egyetértés alakult ki a magyarok és uralkodóik között. Dicséri a magyarok és a „németek” fegyverbarátságát az 1716–18-as török háborúban, amellyel szemben a Rákóczi nevében kezdett összeesküvés összeomlott. Egyébként a szerző nem a fejedelemnek tulajdonítja az összeesküvést, hanem különböző „zavargó szellemű embereknek”. Azt beismeri, hogy Rákóczi neve képes a magyarokat újabb felkelésre indítani, és hogy halála tulajdonképpen „megnyugtatta az ausztriai házat”.

Halálával kapcsolatban rajzolja meg Rákóczi portréját, akinek olvasta testamentumát is (az 1751-ben megjelent *Testament politique et moral* című kiadványban): „Testamentuma a kegyességnek, az őt szolgálták iránti elismerésének és XIV. Lajos és ifjú utódja jótéteményei által sugallt bizalomnak a monumentuma. Életének utolsó éveit a rodostói kastélyban töltötte. Ott elfelejtette a nagyságot és csak hazáját sajnálta; keresztény volt a törökök között, filozófus a barbárok között, erénye, nélkülözése iránta tiszteletet parancsolt. Élete első évei dicsőségesek voltak, de mozgalmasak, az utolsó évek boldogok, de homályban eltöltöttek. Ez a fejedelem talán az egyetlen olyan pártvezér, akinél a közérdek nem szolgálta az egyéni érdeket. Buzgalma a katolikus vallás iránt nem hasonlított ahhoz a vak fanatizmushoz, amely Istent úgy hiszi szolgálni, hogy embereket gyilkol, sem ahhoz a szentségtörő politikához, amely a történetet a kegyesség álarcá alá rejti. A balsors iskolájában nevelkedvén, társainak barátja, a katonák bajtársa volt. Bátorságát a kudarckok, szerénységét a sikerek nem kezdték ki. Koronát utasított vissza azért, hogy csak hazájának megbosszulásával foglalkozhassék és előnyben részesítette azt, hogy polgár legyen Pozsonyban, mintsem király Varsóban. Nagy tehetsége volt a tárgyalások, még nagyobb a háború művészetéhez. Lelkes hazafiként behunyta szemét azon szerződések fölött, amelyek Magyarországot kiszolgáltatták az ausztriai háznak és csak arra emlékeztetett, hogy a császárok túllépték azokat a korlátokat, amelyeket ugyanezek a szerződések írtak elő. Magyarország Gusztávja volt, akit üldöztek, száműztek, bátor volt, vállalkozó szellemű, mint a svéd, de nem volt olyan szerencsés, mint ő.”⁵¹ Egyetlen dolgot kifogásol ismét magatartásában, s ez bizalmatlansága Bercsényi iránt, amely szerinte a szabadságharc meggyengülésének egyik oka lett.

Ilyen módon Sacy elismeri Rákóczi emberi nagyságát, de ezt úgy teszi, hogy elhallgatja programját, azt a tervét, hogy visszaállítsa az ország függetlenségét és a nemesség kiváltságait a Habsburgokkal szemben. Ezzel el akarja kerülni az ellentmondásokat, amelyek felfogását jellemeznék. Az örökletes monarchia és az Ausztriai Ház híve ugyanis nem érthet egyet politikailag egy olyan mozgalom fejével, amely éppen ezek ellen a célok ellen harcol.

Ezek után már csak röviden foglalja össze az eseményeket VI. Károly és Mária Terézia idején. Inkább azzal foglalkozik, hogy a magyar nemesség támogatta a királynőt s ebből von le messzemenő következtetéseket: „Minden nép, amely szereti a szabadságot lelkében felemelkedettséggel, jellemében energiával rendelkezik. Megveti a szerencsés és nagy hatalmú despotát, vérét önti viszont egy olyan igazságos úrért, aki közel áll a bukáshoz.”⁵² Ezzel a pszichológiai magyarázattal próbálja megértetni, hogy a magyarok miért változtatták meg olyan radikálisan magatartásukat s lettek rebellekből királyhű alattvalók. Történetét 1748-ban fejezi be, az Ausztria és Franciaország között megkötött békével, s utolsó szavaival Mária Teréziát dicsőíti, aki kiérdemelte „a haza anyja” címet.

⁴⁸ I. m. id. kiadás, II. 401.

⁴⁹ I. m. id. kiadás, II. 402.

⁵⁰ I. m. id. kiadás, II. 409.

⁵¹ I. m. id. kiadás, II. 429–430.

⁵² I. m. id. kiadás, II. 446.

Sacy lelkiismeretes munkát végzett, amikor magyar történetét megírta. Igyekezett a legjobb forrásokból meríteni, amelyek nem csupán Magyarország, hanem Európa és az Oszmán Birodalom ügyeiről is szóltak. Forrásait idézi, állításait összeveti egymással, bírálja azokat, arra törekedve, hogy objektív legyen. Mindez nem menti meg attól, hogy ne kövessen el hibákat, amelyek általában a kor történetírásának és földrajzának hibái. Szereti elmesélni a részleteket, anekdotákat mond el, monológot és dialógot épít fel, portrékat rajzol, tehát felhasználja a szépirodalom egyes eszközeit is. Ami objektivitását illeti, lényegében a felvilágosodás szellemében ítélt: elismeri a magyar múlt nagyságát és hősiességét, de elítéli az elavult barbár törvényeket, a választó királyság intézményét, mint az anarchia forrását, s ez persze elfogultságokhoz vezet.

A visszhang

Sacy könyve egy fél évszázadon keresztül informálta a franciául olvasó közönséget Magyarország történetéről. A francia kortársaknak a könyvről jó véleményük volt, mint ahogy erről a *Journal des Sçavans* 1778-as és 1779-es számai tanúskodnak, amelyekben Dupuy aláírással dicsérettel ismertetőt olvashatunk: „Ezt a *Történelmet* beszéd vezeti be – írja a kritikus –, amelyben az irodalomban már tiszteletre méltó munkái révén ismert szerző arról értekezik, hogy szükséges tanulmányozni a távoli népek történetét, azokat a kapcsolatokat, amelyeket a távolság sem tud szétrombolni; azokról az okokról, amelyek módosítják, megváltoztatják a népek jellemét az örökös királyságban, és amelyek megőrzik azt hosszabb ideig eredeti formájában a választó királyságban; a választások veszélyéről, a republikánus fanatizmusról, a feudális szolgaság következményeiről, az indító okokról, amelyek ennek eltörlésére vezettek az örökös államokban és megőrzéséhez a választó államokban; az akadályokról, amelyek Magyarország népességének haladását akadályozzák, a régi magyar törvényhozás bűneiről; végül a különböző széközökről, amelyek ezt a királyságot virágzóbbá tehetnék; mindezeket a témákat nagyon tömören tárgyalja, a szerző megelégszik azzal, hogy csak az elveket ismertesse, amelyeket azután tényekkel támaszt alá a *Történelem* során.”

Miután röviden összefoglalja a könyv tartalmát és ismerteti Sacy vitáját Bechet-vel Martinuzziról, illetve az *Annales de Marie Thérèse* szerzőjével a magyarországi állapotokról, a kritikus így zárja elemzését: „Ez a munka, amely érdekes tárgyánál fogva és azon mód miatt is, ahogyan azt szemléli, követi és bemutatja, éppúgy mint a bölcs és felvilágosult kritika hangneme miatt, számunkra méltónak tűnik a közönség figyelmére és jó fogadtatására és csak növelheti a szerzőnek az irodalomban már eddig is kivívott hírnevét.”⁵³

Magyarországon mindazok olvasták, akik tudtak franciául, és akiket érdekelt hazájuk története. Tudjuk, hogy sok magán- és szerzetesi könyvtárban megvolt.⁵⁴ Némely magyar író ebből a munkából merített olyan történelmi anekdotákat, amelyeket feldolgozott vagy fel akart dolgozni írásaiban. Így például Csokonai Sziget 1566-os ostromának a Sacy által adott leírását akarta felhasználni ahhoz, hogy kiadja kommentárokkal Zrínyi Miklós eposzát.⁵⁵

Ami eszmei hatását illeti, a könyv több irányzatot is szolgálhatott Magyarországon. A felvilágosodás egyik legelkeseredettebb ellenfele, a szervita Szaitz Leó például elmondja, hogy Bécsben vette meg Sacy munkáját, amelyet ott szabadon árusítanak, s amely nem elégszik meg azzal, hogy dicséri az Ausztriai Házát, hanem „magyar módra és magyar szellemben” beszél a magyarokról.⁵⁶ Ezzel arra utal, hogy a patriotizmust és a hősiességet magasztalja, ami a jozefizmussal szemben álló magyar nemesség múltjának felértékeléséhez vezethet.

Ugyanakkor a váci piaristák könyvtárából származó egyik példányban ezt olvashatjuk, méghozzá franciául: „Magyarország régi szokásokból, régi törvényekből áll, azaz régi visszaélésekből és abból a vezetés jogból, hogy a hasznos reformoknak ellenálljanak. Ennek az előjognak az értelmében, a

⁵³ *Journal des Sçavans*. 1778. aug. 524. l., 1779. július, 476. l.

⁵⁴ Vö. HANKISS János, i. m.

⁵⁵ Levél Kazinczyhoz, 1804. jún. 14. CSOKONAI V. M., *Szépprózai művek*, Bp. 1981. 506. Vö. CLAUSER M., *Csokonai és Sacy*. ItK 1934

⁵⁶ E. SZAITZ, *Magyar- és Erdélyországnak mind világi, mind egyházi történetei*, Pest, 1792. 15–16.

megyék magyarjai egyáltalán nem törődnek a legtöbb rendelettel, amely ettől a jogszolgáltatástól származik.” Nyilvánvaló, hogy ez a bejegyzés a jozefinista reformokra és rendeletekre utal, amelyeknek a megyei nemesség ellenáll s a szellem is világos: a piarista a reformok híve s elítéli a feudális Magyarországot.

Sacy-ra a történetírás csak a XIX. század második felében tér vissza, mert közben a felvilágosult abszolutizmus eszménye háttérbe szorult s a haladó magyarok a forradalomért és a nemzeti függetlenségért lelkesedtek. 1876-ban jelenteti meg a magyar történelem kitűnő francia ismerője, Edouard Sayous az *Histoire générale des Hongrois* című munkáját, amely több kiadásban is megjelent magyarul és franciául, s amelyben méltatja Sacy érdemeit.⁵⁷

⁵⁷E. SAYOUS, *Histoire générale des Hongrois*, Paris, 1876, 1900 (magyar kiadás is).